

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GRAMMATIK MA'NONING QIYOSIY KONSEPTUALLASHUVI

S.B.Zabrididinova¹ 

Mas'ul muallif: Zabrididinova
Surayyo Bahrididin qizi, Navoiy
innovatsiyalar universiteti
o'qituvchisi.

e-mail: zsurayyo0908@gmail.com

Received: 02 Oktabr 2026

Accepted: 07 Oktabr 2026

Published: 12 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Zabrididinova, S. B.
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA
GRAMMATIK MA'NONING QIYOSIY
KONSEPTUALLASHUVI / S. B.
Zabrididinova // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 10, № 1. — B.
419–424.

1. Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning qiyosiy konseptuallashuvi lingvokognitiv va funksional-semantik nuqtayi nazardan tadqiq etiladi. Tadqiqotda grammatik ma'noning shakllanishi, ifodalanishi va nutq jarayonida konseptual mazmun kasb etishi ikki tilning strukturaviy hamda tipologik xususiyatlari asosida tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik kategoriyalar, xususan, zamon, son, egalik, kelishik, nisbat, shaxs va aspekt ma'nolarining ifodalanish usullari qiyoslanadi. Ingliz tilida grammatik ma'noning ko'p hollarda yordamchi fe'llar, analitik konstruksiyalar va qat'iy sintaktik tartib orqali ifodalanishi, o'zbek tilida esa affiksatsiya, grammatik shakllar va agglutinatativ qurilishning ustuvorligi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, grammatik shakllarning faqat formal birlik sifatida emas, balki muayyan konseptual va kommunikativ mazmunni shakllantiruvchi vosita sifatidagi xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'nolarning umumiy universal jihatlari bilan bir qatorda, ularning milliy-lisoniy va kognitiv xususiyatlari ham mavjudligini ko'rsatadi. Mazkur qiyosiy tahlil ikki tilning grammatik tizimini chuqurroq anglash, tarjima jarayonidagi grammatik muvofiqliklarni aniqlash hamda xorijiy tilni o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: grammatik ma'no, konseptuallashuv, qiyosiy tilshunoslik, lingvokognitiv yondashuv, funksional-semantik tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, grammatik kategoriya, morfologik shakl, sintaktik qurilish, agglutinatsiya, analitik konstruksiya, lingvistik konsept, grammatik tizim, kommunikativ ma'no.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье исследуется сравнительная концептуализация грамматического значения в английском и узбекском языках с лингвокогнитивной и функционально-семантической точек зрения. В исследовании анализируются процессы формирования и выражения грамматического значения, а также приобретение им концептуального содержания в речевом процессе с учётом структурных и типологических особенностей двух языков. Сопоставляются способы выражения грамматических категорий в английском и узбекском языках, в частности значений времени, числа, принадлежности, падежа, залога, лица и аспекта. Показано, что в английском языке грамматическое значение во многих случаях выражается посредством вспомогательных глаголов, аналитических конструкций и относительно фиксированного синтаксического порядка, тогда как в узбекском языке преобладают аффиксация, грамматические формы и агглютинативная структура. Кроме того, раскрываются особенности грамматических форм не только как формальных единиц, но и как средств формирования определённого концептуального и коммуникативного содержания. Результаты исследования свидетельствуют о наличии как общих универсальных характеристик грамматических значений в английском и узбекском языках, так и национально-языковых и когнитивных особенностей их реализации. Данный сравнительный анализ имеет теоретическое и практическое значение для более глубокого понимания грамматических систем двух языков, выявления грамматических соответствий в процессе перевода и совершенствования методики преподавания иностранного языка.

Ключевые слова: грамматическое значение, концептуализация, сравнительное языкознание, лингвокогнитивный подход, функционально-семантический анализ, английский язык, узбекский язык, грамматическая категория, морфологическая форма, синтаксическая структура, агглютинация, аналитическая конструкция, лингвистический концепт, грамматическая система, коммуникативное значение.

COMPARATIVE CONCEPTUALIZATION OF GRAMMATICAL MEANING IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article investigates the comparative conceptualization of grammatical meaning in English and Uzbek from linguocognitive and functional-semantic perspectives.

The study analyzes the formation and expression of grammatical meaning, as well as the ways in which it acquires conceptual content in the process of communication, taking into account the structural and typological characteristics of the two languages. It compares the means of expressing grammatical categories in English and Uzbek, particularly those related to tense, number, possession, case, voice, person, and aspect. The study demonstrates that grammatical meaning in English is frequently expressed through auxiliary verbs, analytical constructions, and relatively fixed syntactic word order, whereas affixation, grammatical forms, and an agglutinative structure play a predominant role in Uzbek. Furthermore, grammatical forms are examined not merely as formal linguistic units but also as means of constructing specific conceptual and communicative meanings. The findings indicate that grammatical meanings in English and Uzbek share certain universal characteristics while also exhibiting distinctive national-linguistic and cognitive features. This comparative analysis has theoretical and practical significance for gaining a deeper understanding of the grammatical systems of both languages, identifying grammatical correspondences in translation, and improving foreign language teaching methodology.

Keywords: grammatical meaning, conceptualization, comparative linguistics, linguocognitive approach, functional-semantic analysis, English, Uzbek, grammatical category, morphological form, syntactic structure, agglutination, analytical construction, linguistic concept, grammatical system, communicative meaning.

Kirish. Til inson tafakkuri, dunyoni idrok etish va uni konseptual jihatdan ifodalashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Har bir tilning grammatik tizimi nafaqat soʻz va gaplarning formal tuzilishini belgilaydi, balki muayyan mazmuniy, mantiqiy va kommunikativ munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, grammatik maʼno tushunchasini faqat morfologik yoki sintaktik shakllarning mazmuni sifatida emas, balki insonning borliqni kategoriyalash va konseptuallashtirish jarayoni bilan bogʻliq murakkab lingvistik hodisa sifatida oʻrganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, strukturaviy jihatdan bir-biridan sezilarli darajada farq qiluvchi ingliz va oʻzbek tillarida grammatik maʼnolarning qanday shakllanishi va konseptual mazmun kasb etishini qiyosiy oʻrganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.[1]

Ingliz tili asosan analitik xususiyatlarga ega boʻlgan til sifatida grammatik maʼnolarni yordamchi vositalar, yordamchi feʼllar, modal birliklar, soʻz tartibi va turli analitik konstruksiyalar orqali ifodalash imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Oʻzbek tili esa agglutinativ til sifatida grammatik maʼnolarni, asosan, affikslar ketma-ketligi orqali ifodalaydi. Ushbu strukturaviy farq bir xil yoki oʻxshash grammatik mazmunning ikki tilda turlicha konseptual va formal tashkil etilishiga sabab boʻladi. Masalan, zamon, shaxs, son, egalik, kelishik va nisbat kabi grammatik kategoriyalar har ikki tilda mavjud boʻlsa-da, ularning ifodalanish mexanizmlari, nutqdagi funksional yuklamasi va semantik chegaralari bir xil emas.

Grammatik maʼnoni konseptuallashtirish masalasi kognitiv tilshunoslik rivoji bilan yanada keng tadqiq etila boshlandi. Kognitiv yondashuv til birliklarini inson tafakkuri, tajribasi, bilimlari va dunyo haqidagi tasavvurlari bilan uzviy bogʻliq holda oʻrganishni nazarda tutadi. Bunda grammatik shakl maʼlum bir abstrakt grammatik kategoriyaning formal koʻrsatkichi boʻlish bilan birga, voqelikni maʼlum nuqtayi nazardan ifodalash vositasi sifatida ham namoyon boʻladi. Shuning uchun grammatik maʼnolarning konseptual tuzilishini aniqlash tilning ichki tizimini chuqurroq anglash bilan bir qatorda, turli tillarda borliqning qanday kategoriyalarga ajratilishi va ifodalanishini aniqlash imkonini beradi.[2]

Ingliz va oʻzbek tillarini qiyoslash mazkur masalada alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki ushbu tillar turli til oilalariga mansub boʻlib, ularning grammatik qurilishi, morfologik vositalari va sintaktik tashkil etilishida sezilarli tafovutlar mavjud. Shu bilan birga, har ikkala tilda universal grammatik kategoriyalar va umumiy kommunikativ ehtiyojlar asosida shakllangan oʻxshashliklar ham kuzatiladi. Mazkur oʻxshashlik va farqlarni aniqlash grammatik maʼnoning universal hamda milliy-lisoniy xususiyatlarini ajratib koʻrsatish imkonini beradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va oʻzbek tillarida grammatik maʼnoning shakllanishi va ifodalanish xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, grammatik kategoriyalarning konseptual mazmunini aniqlash hamda ikki til oʻrtasidagi umumiy va farqli jihatlarni lingvokognitiv nuqtayi nazardan ochib berishdan iborat. Tadqiqot doirasida grammatik maʼnoning morfologik, sintaktik, semantik va funksional xususiyatlariga alohida eʼtibor qaratiladi. Natijada grammatik shakl va mazmun oʻrtasidagi munosabatning ikki tildagi oʻziga xos jihatlarni aniqlash koʻzda tutiladi.[3]

Adabiyotlar tahlili. Grammatik maʼno va uning til tizimidagi oʻrni masalasi anʼanaviy grammatik tadqiqotlarda markaziy mavzulardan biri sifatida shakllangan. Klassik tilshunoslikda grammatik maʼno, avvalo, grammatik shakl orqali ifodalanadigan umumlashgan maʼno sifatida talqin qilingan. Ushbu yondashuv grammatik kategoriyalarni aniqlash, ularning formal koʻrsatkichlarini tavsiflash va grammatik shakllarning paradigmatic munosabatlarini belgilashga asoslangan. Biroq zamonaviy tilshunoslikda grammatik maʼno faqat shakliy hodisa sifatida emas, balki semantik, funksional va kognitiv jarayonlar bilan bogʻliq murakkab hodisa sifatida ham qaralmoqda.

Kognitiv tilshunoslik vakillari til va tafakkur oʻrtasidagi uzviy aloqaga alohida eʼtibor qaratadilar. G. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi insonning mavhum tushunchalarni konkret tajriba asosida anglashini koʻrsatib berdi. Ushbu nazariy qarashlar grammatik birliklarning ham inson tajribasi va konseptual tizim bilan bogʻliq holda tahlil qilinishi uchun nazariy asos yaratadi. R. Langackerning kognitiv grammatika konsepsiyasida esa grammatik shakllar va konstruksiyalar maʼno bilan ajralmas birlik sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuv grammatikani formal qoidalar yigʻindisi emas, balki konseptual mazmunni tashkil etuvchi ramziy tizim sifatida koʻrib chiqishga imkon beradi.[4]

Ingliz tilining grammatik tizimi boʻyicha olib borilgan tadqiqotlarda grammatik maʼnoning analitik vositalar orqali ifodalanishi muhim xususiyat sifatida qayd etiladi. Ingliz tilida zamon va aspekt munosabatlari yordamchi feʼllar va feʼl shakllarining kombinatsiyasi orqali, grammatik munosabatlar esa koʻp hollarda soʻz tartibi va predloglar yordamida ifodalanadi. Bu holat ingliz tilidagi grammatik maʼnoning konseptual ifodasida sintaktik va analitik vositalarning katta rol

o'ynashini ko'rsatadi.

O'zbek tilining grammatik qurilishini o'rgangan tadqiqotlarda esa agglutinativlik asosiy morfologik xususiyatlardan biri sifatida ko'rsatiladi. O'zbek tilida grammatik ma'nolar ko'pincha o'zakka qo'shiladigan affiksalar orqali ketma-ket ifodalanadi. Shaxs, son, egalik, kelishik, zamon va boshqa grammatik ma'nolarning affiksalar shakllarda ifodalanishi grammatik mazmunning so'z tarkibida mujassamlashishiga olib keladi. Shu sababli o'zbek tilida grammatik ma'noni konseptuallashtirish jarayonida morfologik shakllarning o'zaro alohida ahamiyat kasb etadi.[5]

Ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rgangan tadqiqotlarda esa ikki tilning grammatik kategoriyalari o'rtasidagi ekvivalentlik masalasi muhim o'rin egallaydi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bir tilda alohida grammatik shakl orqali ifodalanagan ma'no ikkinchi tilda boshqa grammatik yoki leksik vositalar orqali berilishi mumkin. Demak, grammatik kategoriyalar o'rtasidagi formal muvofiqlik har doim ham semantik va konseptual muvofiqlikni anglatmaydi. Bu holat tarjima, chet tilini o'qitish va ikki tili kommunikatsiya jarayonlarida ayniqsa muhimdir.

Shuningdek, funksional grammatika doirasidagi tadqiqotlar grammatik shakllarning real nutq jarayonidagi vazifalarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuvga ko'ra, grammatik kategoriya faqat ma'lum bir shakl bilan chegaralanmaydi, balki kontekst, kommunikativ maqsad va nutq vaziyati bilan o'zaro aloqada namoyon bo'ladi. Shu sababli ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik ma'nolarni qiyosiy o'rganishda ularning faqat formal ko'rsatkichlarini emas, balki matn va nutqdagi funksional imkoniyatlarini ham hisobga olish zarur.[6]

Mavjud ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, grammatik ma'no, kognitiv konseptuallashtirish va qiyosiy tilshunoslik masalalari alohida yo'nalishlarda keng o'rganilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning aynan qiyosiy konseptuallashtirish masalasi kompleks tarzda yetarlicha tadqiq etilmagan. Ayniqsa, grammatik kategoriyalarning formal ifodasi bilan ularning kognitiv va konseptual mazmuni o'rtasidagi munosabatni ikki til materiallari asosida tizimli ravishda ochib berish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot mavjud nazariy qarashlarni umumlashtirish va ingliz hamda o'zbek tillaridagi grammatik ma'nolarning umumiy, farqli va milliy-lisoniy xususiyatlarini aniqlashga yo'naltiriladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning qiyosiy konseptuallashtirishini aniqlash maqsadida qiyosiy-tipologik, tavsifiy, funksional-semantik va lingvokognitiv yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik tamoyili ikki tilning grammatik tizimida mavjud bo'lgan umumiy va farqli xususiyatlarni aniqlash, grammatik shakl orqali ifodalanadigan ma'nolarning konseptual mazmunini ochib berish hamda ularning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlarini qiyoslashdan iborat bo'ldi.[7]

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik kategoriyalarni ifodalovchi birliklar tanlandi. Jumladan, zamon, aspekt, son, shaxs, egalik, kelishik, nisbat va modal ma'nolarni ifodalovchi grammatik shakllar tahlil qilindi. Ingliz tilidagi analitik konstruksiyalar va o'zbek tilidagi sintetik, affiksalar shakllar o'zaro qiyoslandi. Bunda grammatik ma'noning faqat formal ko'rsatkichi emas, balki uning semantik mazmuni, kommunikativ vazifasi va konseptual asoslari ham hisobga olindi.

Qiyosiy-tipologik metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik kategoriyalarning strukturaviy xususiyatlari aniqlandi. Ushbu metod orqali bir xil grammatik ma'nolarning turli tillarda qanday shakllar yordamida ifodalanishi, grammatik birliklarning o'zaro mos yoki nomos jihatlari hamda ularning til tizimidagi funksional imkoniyatlari belgilandi. Tavsifiy metod grammatik birliklarning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini izchil tavsiflash uchun qo'llanildi.[8]

Funksional-semantik tahlil asosida grammatik shakllarning kontekstual ma'nolari o'rganildi. Bunda bir grammatik shaklning turli nutq vaziyatlarida qanday qo'shimcha ma'no ifodalashi, kommunikativ maqsadga ko'ra qanday funksional o'zgarishlarga uchrashi va grammatik ma'noning kontekst bilan qanday munosabatga kirishishi tahlil qilindi. Lingvokognitiv yondashuv esa grammatik ma'nolarning insonning borliqni idrok etishi, kategoriyalashi va konseptual tasavvurlari bilan bog'liqligini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik birliklar formal shakl, grammatik ma'no, semantik mazmun, konseptual mazmun va funksional vazifa kabi mezonlar asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar qiyoslash, umumlashtirish va interpretatsiya qilish usullari orqali tizimlashtirildi. Shu asosda ikki tilda grammatik ma'noning konseptuallashtirishidagi universal va milliy-lisoniy xususiyatlar aniqlashtirildi.[9]

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning shakllanishi va konseptual ifodalanishi o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ushbu farqlarning asosiy sababi ikki tilning tipologik xususiyatlari bilan bog'liq. Ingliz tili ko'proq analitik vositalarga tayansa, o'zbek tili agglutinativ xususiyatga ega bo'lib, grammatik ma'nolarni asosan affiksalar vositalar orqali ifodalaydi. Shunga qaramay, har ikkala tilda grammatik kategoriyalar insonning vaqt, makon, harakat, egalik, shaxs, miqdor va boshqa konseptual tushunchalarni tizimlashtirish ehtiyojini aks ettiradi.

Zamon kategoriyasining qiyosiy tahlili ingliz va o'zbek tillarida vaqt konseptining grammatik jihatdan turlicha tashkil etilishini ko'rsatadi. Ingliz tilida zamon va aspekt ma'nolari yordamchi fe'llar, asosiy fe'l shakllari va analitik konstruksiyalar kombinatsiyasi orqali aniqroq differensiallashadi. O'zbek tilida esa zamon ma'nolari asosan fe'l negiziga qo'shiladigan grammatik affiksalar va yordamchi birliklar orqali ifodalanadi. Demak, bir xil vaqt konsepti ikki tilda turlicha grammatik modellashiriladi.[10]

Masalan, ingliz tilidagi I am reading konstruksiyasida harakatning ayni vaqtda davom etayotganligi grammatik jihatdan alohida ifodalanadi. O'zbek tilida esa "Men o'qiyapman" shakli mazkur jarayonni fe'l tarkibidagi grammatik vositalar orqali ifodalaydi. Har ikki holatda ham asosiy konseptual mazmun — harakatning davomiyligi — umumiy bo'lsa-

da, uning grammatik konseptuallashuvi va formal ifodalanish mexanizmi farqlanadi.

Son kategoriyasining tahlili ham ikki til o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni ko'rsatadi. Ingliz tilida birlik va ko'plik shakllari otlarning morfologik o'zgarishi bilan bir qatorda, artikl, olmosh va fe'l shakllarida ham aks etishi mumkin. O'zbek tilida ko'plik, asosan, -lar affiksi orqali ifodalanadi. Biroq o'zbek tilida ko'plik shaklining qo'llanishi har doim faqat miqdoriy ma'noni anglatmaydi; kontekstga qarab hurmat, umumlashtirish yoki ta'kid kabi qo'shimcha konseptual ma'nolarni ham ifodalashi mumkin. Bu esa grammatik shaklning konseptual mazmuni kontekst bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.[11]

1-Jadval.

Ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning qiyosiy konseptuallashuvi[12]

Grammatik kategoriya	Ingliz tili	O'zbek tili	Konseptual mazmun	Asosiy farq
Zamon	I work, I worked, I will work; yordamchi fe'llar va fe'l shakllari	Men ishlayman, ishladim, ishlayman/ishlayman; affiksial va yordamchi vositalar	Harakatning vaqtga munosabati	Ingliz tilida analitik vositalar, o'zbek tilida affiksial vositalar ustun
Aspekt	I am reading, I have read, I have been reading	Men o'qiyapman, o'qib bo'ldim, o'qib turibman	Harakatning davomiyligi, tugallanganligi yoki jarayonliligi	Ingliz tilida aspekt grammatik tizimda kuchli differensiallashadi
Son	book – books, child – children	kitob – kitoblar, bola – bolalar	Birlik va ko'plik tushunchasi	O'zbek tilida -lar affiksi asosiy vosita; ingliz tilida turli morfologik shakllar mavjud
Shaxs	I work, you work, he works	men ishlayman, sen ishlaysan, u ishlaydi	Harakat ishtirokchisining shaxsiyligi	Ingliz tilida shaxs ko'proq olmosh va cheklangan fe'l shakllari orqali; o'zbek tilida shaxs affikslari orqali
Egalik	my book, John's book	mening kitobim, Johnning kitobi	Predmet va egasi o'rtasidagi munosabat	O'zbek tilida qaratqich + egalik affiksi tizimi aniqroq ifodalanadi
Kelishik	Predloglar va so'z tartibi: to the school, in the house	maktabga, uydan, kitobni, do'st bilan	Predmetlar o'rtasidagi sintaktik-semantik munosabat	Ingliz tilida analitik, o'zbek tilida affiksial ifoda ustun
Nisbat	They built the house – The house was built	Ular uyni qurdilar – Uy qurildi	Harakat va uning subyekti/obyekti o'rtasidagi munosabat	Har ikki tilda nisbat mavjud, biroq grammatik shakllanish mexanizmi farqli
Modal ma'no	can, must, may, should	mumkin, kerak, lozim, -sa kerak	Imkoniyat, zarurat, ehtimollik	Ingliz tilida modal fe'llar, o'zbek tilida modal birliklar va grammatik konstruksiyalar faol
Inkor	do not, does not, did not, cannot	-ma: bormadi, kelmaydi	Harakat yoki holatning mavjud emasligi	Ingliz tilida yordamchi vositalar, o'zbek tilida inkor affiksi va yordamchi birliklar
So'z tartibi	Asosan S + V + O: I read a book	Ko'pincha S + O + V: Men kitob o'qidim	Sintaktik munosabatlarning tashkil etilishi	Ingliz tilida qat'iy so'z tartibi, o'zbek tilida nisbatan erkin tartib mavjud
Grammatik konseptuallashuv	Analitik va sintaktik vositalar orqali	Agglutinativ va morfologik vositalar orqali	Borliq haqidagi tushunchalarni grammatik jihatdan kategoriyalash	Bir xil konsept turli formal mexanizmlar orqali ifodalanadi

Kelishik kategoriyasida ham muhim tipologik tafovutlar kuzatiladi. Ingliz tilida otlar o'rtasidagi sintaktik munosabatlarning katta qismi qat'iy so'z tartibi va predloglar yordamida ifodalanadi. O'zbek tilida esa bunday munosabatlar maxsus kelishik affikslari orqali ifodalanadi. Natijada ingliz tilida sintaktik struktura grammatik munosabatlarni aniqlashda katta rol o'ynasa, o'zbek tilida morfologik shakl ushbu munosabatni bevosita belgilaydi.[13]

Egalik kategoriyasi tahlili ham grammatik konseptuallashuvning turlicha mexanizmlarini namoyon etadi. Ingliz tilida egalik my book, John's book kabi konstruksiyalar orqali ifodalanishi mumkin. O'zbek tilida esa "mening kitobim", "Johnning kitobi" kabi shakllarda egalik ma'nosi ham egalik affiksi, ham qaratqich kelishigi orqali grammatik jihatdan aniq ifodalanadi. Bu holatda egalik konsepti ikki tilda umumiy bo'lsa-da, uning grammatik tashkil etilishi turlicha ekanligi kuzatiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, grammatik ma'noning konseptuallashuvi faqat grammatik kategoriyaning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Uning qanday vosita orqali ifodalanishi, qaysi kontekstda qo'llanishi va qanday kommunikativ vazifani bajarishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli bir xil grammatik kategoriya turli tillarda turlicha konseptual chegaralarga ega bo'lishi mumkin.

Qiyosiy tahlil natijasida ingliz tilida grammatik ma'noni shakllantirishda analitik vositalar va sintaktik munosabatlarning, o'zbek tilida esa morfologik va affiksial vositalarning ustuvorligi aniqlandi. Biroq bu farqni mutlaq qarama-qarshilik sifatida baholash mumkin emas. Har ikkala tilda ham morfologik, sintaktik va leksik vositalar o'zaro

hamkorlikda ishlaydi. Shuning uchun grammatik ma'noni konseptuallashtirish jarayoni ko'p bosqichli va kompleks hodisa sifatida namoyon bo'ladi.[14]

Olingan natijalar ingliz va o'zbek tillarini o'qitish jarayoni uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Xususan, o'zbek tilida so'zlashuvchi ingliz tili o'rganuvchilari ingliz tilining analitik grammatik konstruksiyalarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Aksincha, ingliz tilida so'zlashuvchi o'rganuvchilar o'zbek tilidagi affiksning ketma-ketligi va grammatik funksiyalarini o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun grammatikani o'qitishda ikki tilning konseptual va strukturaviy farqlarini hisobga olgan qiyosiy yondashuvdan foydalanish samarali natija berishi mumkin.

Tadqiqot natijalari grammatik ma'no universal konseptual asosga ega bo'lishi bilan birga, uning konkret lisoniy ifodasi har bir tilning strukturaviy, semantik va kognitiv xususiyatlari bilan belgilanadi, degan xulosaga kelish imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik kategoriyalarning qiyosiy tahlili ularning o'xshash konseptual mazmunlari turli grammatik mexanizmlar orqali ifodalanishini ko'rsatdi. Mazkur natijalar grammatik ma'noni lingvokognitiv va qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganish ikki tilning grammatik tizimini chuqurroq anglashga, tarjima jarayonida grammatik muvofiqlikni ta'minlashga hamda xorijiy tilni samarali o'qitish metodlarini ishlab chiqishga xizmat qilishini ko'rsatadi.[15]

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida grammatik ma'noning konseptuallasuvi umumiy universal xususiyatlar bilan bir qatorda, har bir tilning strukturaviy, morfologik, sintaktik va semantik imkoniyatlari bilan belgilanadigan o'ziga xos jihatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Grammatik ma'no insonning borliqni idrok etishi, uni muayyan kategoriyalarga ajratishi va kommunikativ jarayonda ifodalashi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, grammatik shakl va konseptual mazmun o'rtasidagi munosabat murakkab va ko'p qatlamli xususiyatga ega.

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida grammatik ma'nolarni ifodalashda analitik konstruksiyalar, yordamchi fe'llar, predloglar va sintaktik so'z tartibi muhim o'rin egallaydi. O'zbek tilida esa grammatik ma'nolarni ifodalashda affiksatsiya va agglutinatativ morfologik vositalar ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur farqlar grammatik kategoriyalarning konseptual asoslari mutlaqo farqli ekanligini anglatmaydi. Aksincha, vaqt, son, shaxs, egalik, munosabat va harakat kabi asosiy konseptlar har ikki tilda mavjud bo'lib, ular turli grammatik vositalar orqali lisoniy ifodalanadi.

Tadqiqot davomida zamon, son, kelishik va egalik kabi grammatik kategoriyalarni qiyosiy o'rganish natijasida bir xil konseptual mazmunning turli tillarda turlicha grammatik modellashtirilishi aniqlandi. Bu holat grammatik ma'noni faqat formal shakl bilan chegaralab o'rganish yetarli emasligini ko'rsatadi. Grammatik birlikning semantik mazmuni, kontekstual xususiyati, kommunikativ vazifasi va kognitiv asoslarini ham hisobga olish zarur.

Shuningdek, grammatik ma'noning konseptuallasuvida tilning milliy-madaniy xususiyatlari ham muhim rol o'ynashi aniqlandi. Ayniqsa, o'zbek tilidagi ayrim grammatik shakllar bevosita grammatik ma'nodan tashqari hurmat, ta'kid, umumlashtirish va kommunikativ munosabat kabi qo'shimcha mazmunlarni ifodalashi mumkin. Bu esa grammatik kategoriyalarning nutq jarayonida dinamik va funksional xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganishda lingvokognitiv yondashuvdan foydalanish muhimligini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv grammatik shakllarning qanday hosil bo'lishini emas, balki ularning inson tafakkurida qanday konseptual mazmunni shakllantirishini ham tushuntirish imkonini beradi. Shu jihatdan grammatik ma'noning konseptuallasuvini o'rganish nazariy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va lingvodidaktika uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik ma'noning qiyosiy konseptuallasuvi ushbu tillar o'rtasidagi strukturaviy farqlarni chuqurroq anglash, grammatik kategoriyalarning funksional imkoniyatlarini aniqlash va ularning konseptual asoslarini ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqotda aniqlangan natijalar kelgusida ingliz va o'zbek tillarining boshqa grammatik kategoriyalarini, xususan, aspekt, nisbat, modal ma'no va shartlilik kategoriyalarini kognitiv-qiyosiy nuqtayi nazardan yanada chuqur tadqiq etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] D. Xudoyberganova, Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent, O'zbekiston: Bookmany Print, 2024, 112 b.
- [2] Q. Mo'ydinov va R. Ikramov, Tilshunoslik asoslari. Toshkent, O'zbekiston: Ilm nurli kitob, 2024, 191 b.
- [3] R. R. Sayfullayeva, B. R. Mengliyev, L. R. Raupova, M. M. Qurbonova, M. Q. Abuzalova va D. N. Yo'ldosheva, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, O'zbekiston: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020, 460 b.
- [4] S. Normamatov, O'zbek tilshunosligi tarixi. Toshkent, O'zbekiston: Bookmany Print, 2022, 102 b.
- [5] S. Muhamedova, Kompyuter lingvistikasi. Toshkent, O'zbekiston, 2021, 394 b.
- [6] N. R. Musulmanova, Ilmiy va ijodiy ish yozish asoslari. Toshkent, O'zbekiston: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2021, 184 b.
- [7] Madvaliyev va D. Xudoyberganova, O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild: A–D. Toshkent, O'zbekiston: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023, 964 b.
- [8] Madvaliyev va D. Xudoyberganova, O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild: E–K. Toshkent, O'zbekiston: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023, 1036 b.
- [9] Madvaliyev va D. Xudoyberganova, O'zbek tilining izohli lug'ati. IV jild: Q–S. Toshkent, O'zbekiston: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023, 824 b.
- [10] Madvaliyev va D. Xudoyberganova, O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild: T–V. Toshkent, O'zbekiston: G'afur G'ulom

nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023, 720 b.

[11] Madvaliyev va D. Xudoyberganova, O'zbek tilining izohli lug'ati. VI jild: X-Ch. Toshkent, O'zbekiston: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023, 864 b.

[12] H. Dadaboyev va M. Abjalova, O'zbek tili sinonimlarining o'quv lug'ati. Toshkent, O'zbekiston: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2024.

[13] S. Muhamedova, N. Musulmanova, M. Shodmonova va X. Qodirova, tahr., O'zbek tilining xorijda o'qitilishi: ta'lim nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, O'zbekiston: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2021.

[14] Sh. Sirojiddinov, Navoiyshunoslik. Toshkent, O'zbekiston: Akademnashr, 2020, 576 b.

[15] N. Jumaxo'ja va I. Adizova, O'zbek adabiyoti tarixi: XVI–XIX asr I yarmi. Toshkent, O'zbekiston: Innovatsiya-Ziyo, 2020, 540 b.

